

DYURAND CHIZIG'I XORIJIY OLIMLAR NIGOHIDA

Sardor RAHIMOV

TDSHU "Xalqaro munosabatlar"

kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara mojarosi – "Dyurand chizig'i" muammosi xususida xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ushbu masala yuzasidan tahliliy fikr-mulohazalari batafsil yoritilgan. Shuningdek, G'arb, MDH, hind, afg'onistonlik va pokistonlik olimlarning bu borada qilgan ilmiy ishlari haqida muxtasar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Dyurand chizig'i, "Tolibon" harakati, Pashtuniston, Pashtunvaliy

KIRISH

"Dyurand chizig'i" muammosi qudratli imperiyalarning manfaatlari to'qnashuvi hosilasi ekanligi, XIX asr oxirlaridan to hozirgi kunga qadar bo'lgan uzoq tarixiy davr oralig'ida hamon o'z dolzarbligini yo'qotmasdan, aksincha, ushbu hududda muntazam keskin vaziyat saqlanib turishi, hatto vaqti-vaqti bilan qurolli to'qnashuvlar sodir bo'lishi hamda dunyoning terrorizm markazlaridan biri sifatida talqin etilishi mazkur masalani ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va tadqiq etish zaruriyatini tug'diradi.

ASOSIY QISM

Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara muammosi, jumladan, "Dyurand chizig'i" muammosi yuzasidan ko'plab xorijiy olimlar ilmiy tadqiqot olib borgan. Bu borada xorijiy olimlarni G'arb va MDH olimlari kabi guruhlariga

ajratish o'rinli bo'ladi. Shuningdek, afg'onistonlik va pokistonlik olimlarning ham ilmiy tadqiqotlarini o'rganish "Dyurand chizig'i" muammosi haqida yaxlit tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

G'arb olimlari. Nyu-York universiteti qoshidagi Xalqaro hamkorlik markazi direktori, Afg'oniston va Janubiy Osiyo bo'yicha yetakchi ekspert Barnett Rubinning ilmiy izlanishlarini alohida qayd etish lozim. B.Rubin Birlashgan Millatlar Tashkiloti, NATO, Qo'shma Shtatlar va Afg'oniston hukumatiga ko'plab siyosiy masalalar, jumladan, diplomatik strategiya xavfsizlik siyosati bo'yicha maslahatlar bergan. B.Rubin jami 8 ta kitob muallifi bo'lib, ulardan Afg'oniston haqida *"Afg'oniston Sovuq urushdan terrorga qarshi urushgacha"* (*Afghanistan from the Cold War through the War on Terror*), *"Afg'onistonning parchalanishi: xalqaro tizimda davlat shakllanishi va qulashi"* (*The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*), *"Afg'onistonda tinchlikni izlash: bufer davlatdan zaif davlatgacha"* (*The Search for Peace in Afghanistan: From Buffer State to Failed State*) va *"Afg'oniston: barcha bilishi lozim"* (*Afghanistan: What everyone needs to know*) (Rubin, 2002, 426 p) singari adabiyotlar uchraydi.

Afg'onistonning madaniyat, tarix, huquq va siyosati to'g'risida ilmiy izlanishlar olib borgan taniqli xorijiy olimlardan biri, Boston universiteti professori Tomas Barfild hisoblanadi. T.Barfild Afg'oniston tadqiqotlari bo'yicha Amerika instituti prezidenti sifatida hozirga qadar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. U *"Afg'onistonning Markaziy Osiyolik arablari"* (*The Central Asian arabs of Afghanistan*) va *"Afg'oniston: madaniy va siyosiy tarix"* (*Afghanistan: A cultural and political history*) hamda Albert Szabo bilan hammualliflikda *"Afg'oniston: mahalliy arxitektura atlas"* (*Afghanistan: An Atlas of indigenous domestic architecture*) nomli kitoblar yozgan. 2001-yildan boshlab T.Barfild ilmiy tadqiqotlarini asosan zamonaviy Afg'onistondagi huquq va siyosiy rivojlanish muammolariga qaratdi. T.Barfild o'zining "Afg'oniston: madaniy va

siyosiy tarix” nomli kitobida quyidagi fikrlarni keltiradi: “Afg‘onlar nazarida 1893-yilda mintaqadagi pashtun aholisini Britaniya Hindistoni va Afg‘oniston o‘rtasida ajratgan “Dyurand chizig‘i”ning o‘rnatilishi katta tarixiy xato edi. Shu boisdan, Afg‘onistonning hech qaysi hukumati (monarxist, respublikachi, sotsialistik, islomchi yoki demokratik) Afg‘oniston va Pokistonning Shimoli-g‘arbiy chegara viloyati o‘rtasidagi chegarani qonuniy deb qabul qilmagan” (Barfield, 2010, p.48). Muallif mazkur kitobining “Ingliz-afg‘on urushlari va Afg‘onistonda davlatchilik shakllanishi” va “XX asrda Afg‘oniston: konfliktidagi davlat va jamiyat” boblarida Afg‘oniston va Pokiston o‘rtasida chegara muammosining ildizi, shuningdek, Dyurand chizig‘i paydo bo‘lishi yuzasidan o‘zining tahliliy qarashlarini bayon etgan.

Afg‘onistonni ilmiy jihatdan tadqiq etgan taniqli xorijiy olimlardan yana biri Konrad Shetter hisoblanadi. K.Shetterning ilmiy faoliyati ancha sarmahsul bo‘lib, u Afg‘oniston-Pokiston munosabatlari, “Tolibon” harakati, Afg‘onistondagi mahalliy davlatchilik, milliy-hududiy chegaralanish, Afg‘oniston va Pokiston tarixi, Afg‘onistonda tinchlik o‘rnatish jarayonlari, etnik nizolar, Afg‘oniston atrofidagi geosiyosat va Afg‘onistonga SSSR qo‘shinlarining kiritilishi haqida, shuningdek, “*Etnos va Afg‘onistondagi etnik nizolar*” (*Ethnizität und ethnische Konflikte in Afghanistan*) (Schetter, 2003, 641 p) va “*Afg‘onistonning qisqacha tarixi*” (*Kleine Geschichte Afghanistans*) nomli kitoblar yozgan, yakka va hammualliflikda yuqorida sanab o‘tilgan mavzular bo‘yicha 70 dan ortiq ilmiy maqolalar nashr ettirgan.

Afg‘oniston tarixi bo‘yicha Lui va Nensi Hetch Dyuprelarning ilmiy tadqiqotlari ham alohida ahamiyatga ega. Xususan, amerikalik arxeolog, antropolog, afg‘on madaniyati va tarixi bo‘yicha ekspert, professor Lui Dyupre o‘z ilmiy izlanishlarining mahsuli bo‘lgan “*Afg‘oniston*” (*Afghanistan*) (Dupree, 1980, 780 p) nomli kitob yozgan. L.Dyuprening rafiqasi Nensi Hetch Dyuprening ilmiy faoliyati asosan zamonaviy Afg‘oniston tarixiga qaratilgan.

Olima Afg'oniston tarixini o'rganar ekan, Bomiyon, Kobul, Qandahor, Hirot, Mozori Sharifning tarixi haqida beshta kitob yozgan. Jumladan, *"Kobul tarixiga oid qo'llanma"* (An historical guide to Kabul), *"Afg'oniston tarixiga oid qo'llanma"* (An historical guide to Afghanistan) (Dupree, 1977, 492 p.) nomi ostida kitoblar nashr ettirgan.

Britaniyalik tarixchi Bijan Omrani Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara masalalari hamda "Dyurand chizig'i" muammosi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan soha olimi hisoblanadi. Tadqiqotimizga doir *"Afg'oniston va birlik sari"* (Afghanistan and the Search for Unity), *"Dyurand chizig'i: Afg'oniston-Pokiston chegarasi tarixi va muammolari"* (The Durand line: history and problems of the Afghan-Pakistan border) va Frank Ledvidge bilan hammualliflikda chiqarilgan *"Dyurand chizig'ini qayta ko'rib chiqish: Afg'oniston-Pokiston chegarasi qonuniyligi"* (Rethinking the Durand Line: The Legality of the Afghan-Pakistan Frontier) (Omrani, 17 Jun 2009, p.177-195) nomli ilmiy maqolalarida Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara masalalari, jumladan, "Dyurand chizig'i" muammosi, uning tarixi va huquqiy maqomi to'g'risida qiziqarli ma'lumotlarni qayd etadi.

MDH olimlari. Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara va etnik muammolar bo'yicha yirik olim, tarix fanlari doktori, professor Vyacheslav Belokreniskiy hisoblanadi. V.Belokreniskiy Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti direktorining o'rinbosari, Institutning Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarini o'rganish markazi rahbari sifatida faoliyat olib bormoqda. U 1990-yilda Pokistonning ijtimoiy-iqtisodiy tarixiga oid dissertatsiyasi uchun tarix fanlari doktori ilmiy darajasiga ega bo'ldi. V.Belokreniskiyning rus va ingliz tillarida 16 ta monografiyasi, 300 dan ortiq ilmiy maqolalari chop etilgan. Xossatan, olimning *"Xalqaro munosabatlar va jahon siyosatida Sharq"* (Восток в международных отношениях и мировой политике), *"Pokiston, Janubiy Osiyo, Islom olami, Sharq. Tanlangan nashrlar 2008-2016-yillar"*

(Пакистан, Южная Азия, исламский мир, Восток. Избранные публикации 2008—2016 гг.) nomi ostida nashr qildirgan kitoblardan tashqari, hammualliflikda ham samarali ilmiy ijod bilan shug'ullangan. Chunonchi, tarix fanlari doktori, professor Vladimir Moskalenko bilan birgalikda *“Pokiston tarixi. XX asr”* (История Пакистана. XX век) (Белокреницкий, Москаленко, 2008, 573 с) va *“Pokistonning siyosiy tarixi”* (A Political history of Pakistan); filologiya fanlari doktori Ruslan Sikoyev bilan hamkorlikda *“Afg'oniston va Pokistonda avtoritarizm va demokratiya”* (Авторитаризм и демократия в условиях Афганистана и Пакистана), *“Tolibon harakati hamda Afg'oniston va Pokiston istiqbollari”* (Движение Талибан и перспективы Афганистана и Пакистана); Vladimir Moskalenko va Tatyana Shaumyan bilan *“Jahon siyosatida Janubiy Osiyo”* (Южная Азия в мировой политике) nomli kitoblar yozgan. Bundan tashqari, 20 ga yaqin jamoaviy monografiya va maqolalar to'plamining tuzuvchisi va bosh muharriri hamdir.

Afg'oniston tarixi va afg'on muammosi bo'yicha taniqli mutaxassis, tarix fanlari doktori Viktor Korgun ilmiy izlanishlari ham alohida e'tiborga molik sanaladi. V.Korgun Rossiya Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti Afg'oniston sektori mudiri bo'lib faoliyat yuritgan. Olimning *“XX asr 20-30-yillarida Afg'oniston”* (Афганистан в 20—30-е гг. XX в.), *“Afg'oniston siyosiy hayotida ziyolilar”* (Интеллигенция в политической жизни Афганистана), *“Afg'oniston tarixi. XX asr”* (История Афганистана. XX век) (Коргун, 2004, 529 с), *“Afg'oniston: siyosat va siyosatchilar”* (Афганистан: Политика и политики) nomi ostida kitoblar yozgan. Shuningdek, V.Korgun 40 ga yaqin chop etilgan asarlar muallifidir. U 2000-yilda tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun *“Hozirgi Afg'oniston siyosiy tizimining shakllanishi va evolyutsiyasi (1919-1999-yillar)”* (Формирование и эволюция политической системы современного Афганистана (1919-1999 гг.)) (Коргун, 2000, 49 с) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Professor Ruslan Sikoyev ham Afg'oniston bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan taniqli rus olimlaridan biridir. R.Sikoyev ilmiy izlanishlari natijasida *"Afg'on muhojirlari matbuoti"* (Пресса Афганской эмиграции), *"Panislomizm: kelib chiqishi va zamonaviy ko'rinishi. Jamoliddin Afg'oniy va uning diniy-siyosiy izdoshlari"* (Панисламизм: Истоки и современность. Джамаллуддин Афгани и его религиозно-политические последователи), *"Toliblar: diniy va siyosiy portret"* (Талибы: религиозно-политический портрет) (Сикоев, 2004, 251 с) nomli ilmiy asar va yuqorida qayd etilgan tarix fanlari doktori, professor Vyacheslav Belokreniskiy bilan hammualliflikda bir necha kitoblar yozgan.

Afg'oniston, O'rta va Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo va Kavkaz davlatlarining zamonaviy siyosiy tarixi, geosiyosat va mintaqaviy xavfsizlik muammolari, islom va siyosat o'rtasidagi munosabatlar, etnik va millatlararo mojarolar, zamonaviy siyosiy tahlil metodologiyasi, zamonaviy axborot urushlarining texnologiyalari bo'yicha ekspert, tarix fanlari doktori, professor Aleksandr Knyazevning ilmiy izlanishlari alohida e'tiborga molik. A.Knyazev 2004-yil tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun *"Afg'oniston inqirozining Markaziy Osiyo xavfsizligiga ta'siri: 1990-yillar - 2000-yillarning boshlari"* (Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии: 1990-е - начало 2000-х гг.) (Князев, 2004, 54 с) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. A.Knyazev *"Afg'on mojarosi va Markaziy Osiyodagi radikal islom"* (Афганский конфликт и радикальный ислам в Центральной Азии), *"1990-yillardagi afg'on urushi tarixi va Afg'onistonni Markaziy Osiyo uchun tahdidlar manbaiga aylanishi"* (История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии), *"Afg'on inqirozi va Markaziy Osiyo xavfsizligi (XIX - XXI asr boshlari)"* (Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX - начало XXI в.) (Князев, 2004, 640 с) nomli monografiyalar muallifidir.

Qolaversa, 300 dan ortiq ilmiy, publitsistik asarlar, o'quv qo'llanmalar chop etgan.

Pokiston-Afg'oniston munosabatlari, ikki davlat o'rtasidagi aloqalarda mavjud muammolar hamda pashtunlar masalasi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan olimlardan biri, tarix fanlari doktori Yuriy Panichkin hisoblanadi. Olimning *"Pokistonning tashkil topishi va pashtun masalasi"* (*Образование Пакистана и пуштунский вопрос*), *"Pokiston-Afg'oniston munosabatlari. Shakllanishi va rivojlanishi (1947-2013)"* (*Пакистано-афганские отношения. Формирование и развитие (1947-2013 гг.)*) (Паничкин, 2014, 301 с) nomli monografiyalari bizning tadqiqotimizni yanada yoritib berishga xizmat qildi. Y.Panichkin 2016-yil tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun *"Pokiston-Afg'oniston munosabatlari: evolyutsiya, muammolar, yechimlar. 1947–2014-yillar"* (*Пакистано-афганские отношения: эволюция, проблемы, решения. 1947–2014 гг.*) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Unda olim Pokiston-Afg'oniston munosabatlarini davrlar kesimida tahlil qiladi. U mazkur dissertatsiya avtoreferatida Pokiston-Afg'oniston munosabatlaridagi beshinchi davr 1990-yillarning boshidan 2000-yillarning boshigacha bo'lgan o'n yillikni o'z ichiga olishini, bu davrda Pokiston Afg'oniston Islomiy davlati tuzilganini e'lon qilgan yangi guruh – "Tolibon" harakati va afg'on mujohidlari saflaridagi tafovutlardan, so'ngra ular bilan o'rtada bo'lgan adovatdan foydalanib, asosan afg'on ishlarida bosh hakam rolini o'ynaganini yozadi. Shuningdek, olim garchi Pokistonning Afg'onistonga ta'siri bir necha barobar ortganiga qaramay, Dyurand chizig'i Islomobodga chegara muammosini maqbul tarzda hal qilishga va mustaqil "Pashtuniston" loyihasini butunlay "ko'mib tashlash"ga imkon bermaganini bayon etadi (Паничкин, 2016, 35 с).

Janubiy Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari bo'yicha ekspert, sharqshunos, tarix fanlari doktori, professor Yuriy Gankovskiy Pokiston va Afg'oniston

haqidagi ilmiy tadqiqotlari bilan tanilgan. Shuningdek, Y.Gankovskiy aynan pokistonshunoslik sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan nufuzli olimlardan biri sanaladi. 1958-yilda olimning birinchi mustaqil Afg'on davlatining ichki tuzilishiga bag'ishlangan *"Durroniya imperiyasi"* (Империя Дуррани) nomi ostidagi monografiyasi, 1960-yil esa Pokistonda parlament boshqaruv tizimini yaratish va harbiy rejim o'rnatishga urinishlarning barbod bo'lishi hamda ushbu davlatning rivojlanishiga bag'ishlangan, tarix fanlari doktori V.Moskalenko bilan hammualliflikdagi *"Pokistondagi siyosiy vaziyat"* (Политическое положение в Пакистане) asari nashr etildi. Shuningdek, 1964-yil olimning yana bir monografiyasi - *"Pokiston xalqlari. Etnik tarixning asosiy bosqichlari"* (Народы Пакистана. Основные этапы этнической истории) chop qilindi. Y.Gankovskiy 1966-yil tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun *"Pokistondagi milliy masala va milliy harakat"* (Национальный вопрос и национальное движение в Пакистане) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. 1982-yilda olimning Afg'oniston tarixi bo'yicha nodir asarlardan biri sifatida talqin etiladigan *"Afg'onistonning qadim dunyodan hozirgi kungacha bo'lgan tarixi"* (История Афганистана с древнейших времен до наших дней) (Ганковский, 1982, 368 с) nomli kitobi nashr qilindi. Umuman, Y.Gankovskiy 400 dan ortiq ilmiy maqolalar muallifidir va ularning aksariyati xorijiy mamlakatlarda 15 tilda chiqarilgan.

Pokistonlik olimlar. Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara masalalari haqida so'z borar ekan, ushbu mamlakatlar olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar va ularning ahamiyati xususida batafsil to'xtalib o'tish kerak. Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi munosabatlar, xossatan, "Dyurand chizig'i" muammosi bo'yicha pokistonlik yirik olimlardan biri, professor Azmat Hayot Xon bizning tadqiqotimizga doir *"Dyurand chizig'i: uning geostrategik ahamiyati"* (The Durand Line: its geo-strategic importance) (Hayat Khan, 2005, 341 p) nomi ostida kitob nashr etgan. Mazkur kitobda Dyurand chizig'i va u bilan bog'liq barcha masalalar atroflicha va batafsil o'rganib chiqilgan.

Jumladan, olimning “Dyurand chizig‘i”ga oid imzolangan kelishuvlar, muammoning shakllanishiga doir arxiv materiallari, “Pashtuniston” masalasi, Afg‘oniston-Pokiston chegarasidagi hududlar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari hamda Dyurand chizig‘ining xalqaro huquqiy maqomi singari qaydnomalari bizning tadqiqotimiz uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Bundan tashqari, muallif ushbu kitobida yirik tashqi kuchlar siyosati va uning Pokiston-Afg‘oniston munosabatlariga ta’siri hamda “Pashtuniston” masalasi yuzasidan o‘zining ilmiy qarashlarini bayon etib, ikki davlat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarda mavjud muammolarni to‘la ochib bergan. Shuningdek, A.Hayot Xon Dyurand chizig‘i kesib o‘tgan va atrofidagi hududlar, jumladan, Xaybar va Gomal dovonlari va hatto hududning iqlimiga alohida to‘xtalib o‘tgan. Afg‘oniston va Pokiston o‘rtasidagi chegaraning har ikki tomonida yashovchi aholi, xususan, pashtun bo‘lmagan boshqa etnoslar, til va din omili, qabilalar yerlari haqida mufassal ma’lumotlar keltirgani ham mazkur kitobning ahamiyatini ko‘rsatib beradi. E’tiborli jihati, olim ushbu kitobiga pashtun atamasini paydo bo‘lishi, pashtunlarning kelib chiqishi, pashtun qabilaviy tizimi va milliy-an’anaviy qarorlar qabul qilish mexanizmi bo‘lgan Jirga, pashtunlarning odob-axloq qonun-qoidalari majmuasi hisoblangan “Pashtunvoliy” to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlar kiritgan. Pokiston davlati mustaqillikka erishgandan so‘ng, Afg‘oniston va Pokiston o‘rtasidagi munosabatlar, chunonchi, Dyurand chizig‘i bo‘yicha Afg‘oniston yondashuvi va Pokistonning pozitsiyasi, ikki tomonning ko‘rsatgan huquqiy asoslarining har birini alohida keltirib o‘tgan. Qolaversa, ushbu kitobning yakuniy qismida Britaniya Hindistoni tashqi ishlar bo‘yicha kotibi M.Dyurandning Afg‘oniston amiri Abdurahmonxon nomiga yozgan maktubi, 1905-yil Britaniya Hindistoni hukumati va Amir Habibullaxon, 1919-yilda mustaqil Afg‘oniston hukumati va Britaniya hukumati tomonidan imzolangan Ravalpindi shartnomasi, 1921-yilgi Afg‘oniston va Buyuk Britaniya o‘rtasida do‘stona va savdo aloqalarini o‘rnatish yuzasidan kelishuvi, 1978-yilda tuzilgan afg‘on-sovet bitimi kabi bir

necha tarixiy hujjatlar, eng muhimi, “Dyurand shartnomasi”ning ingliz tilidagi to‘liq matni ilova qilingan.

Afg‘oniston va Pokiston tashqi siyosati hamda Markaziy Osiyo haqida bir necha kitoblar muallifi Ahmad Rashid *“Tolibon: Markaziy Osiyoda jangari islom, neft va fundamentalizm”* (Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia) (Rashid, 2010, 319 p), *“Xaos girdobi: Qo‘shma Shtatlar va Pokiston, Afg‘oniston va Markaziy Osiyoda davlat qurilishining muvaffaqiyatsizligi”* (Descent into chaos: The United States and the failure of nation building in Pakistan, Afghanistan, and Central Asia), *“Tolibon: Afg‘oniston va undan tashqaridagi Islom hokimiyati”* (Taliban: The Power of Militant Islam in Afghanistan and Beyond), *“Pokiston urush arafasida: Amerika, Pokiston va Afg‘oniston kelajagi”* (Pakistan on the Brink: The Future of America, Pakistan, and Afghanistan) kabi bir necha kitoblar chop ettirgan.

Afg‘onistonlik olimlar. Afg‘onistonlik yirik olimlardan biri, professor Hasan Kokar dariy, pashtu va ingliz tillarida turli tarixiy, siyosiy va ijtimoiy mavzularda o‘ndan ortiq kitoblar yozgan. Jumladan, u ingliz tilida *“Afg‘onistonda hukumat va jamiyat, Amir Abdurahmonxon hukmronligi, 1880-1901-yillar”* (Government and Society in Afghanistan, The Reign of Amir Abd al-Rahman Khan, 1880-1901), *“Afg‘oniston, Sovet istilosi va afg‘on javobi, 1979-1982”* (Afghanistan, The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982), *“Afg‘onistonning siyosiy va diplomatik tarixi 1863-1901”* (A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901) (Kakar, 2006, 269 p), *“Afg‘oniston, ichki siyosiy o‘zgarishlar tadqiqi”* (Afghanistan, A Study in Internal Political Developments) nomli kitoblar nashr ettirgan. H.Kokarning ushbu asarlarida afg‘on davlatchiligi shakllanishi, umuman olganda, Afg‘oniston davlati vujudga kelishidan XX asr oxirlarigacha bo‘lgan tarixi yoritilgan.

Afg'oniston-Pokiston munosabatlarida pashtunlar masalasi, mazkur omilning ikki tomonlama aloqalar tarixi va rivojlanishidagi o'rni hamda ta'siri borasida ilmiy izlanishlar olib borgan afg'on olimlaridan biri Abubakr Siddiq hisoblanadi. A.Siddiq ilmiy tadqiqotlarining mahsuli sifatida *"Pashtun masalasi: Pokiston va Afg'oniston kelajagining hal etilmagan kaliti"* (*The Pashtun Question: The Unresolved Key to the future of Pakistan and Afghanistan*) (Siddique, 2014, 271 p) nomi ostida kitob nashr ettirgan, unda pashtunlar haqida mufassal ma'lumotlar keltirilgan.

Avstraliya Milliy universiteti qoshidagi Arab va islom tadqiqotlari markazi direktori, professor Amin Saykalning *"Zamonaviy Afg'oniston: kurash va omon qolish tarixi"* (*Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*) (Saikal, 2004, 342 p) nomli kitobi afg'onshunoslar uchun muhim adabiyotlardan biri hisoblanadi.

Asli kelib chiqishi afg'onistonlik Exlas Tamim Afg'onistondagi inqirozli vaziyat yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borgan olimlardan hisoblanadi. U 2010-yil tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun *"Afg'oniston inqirozi va uni hal qilish muammolari (1988-2009)"* (*Афганский кризис и проблемы его урегулирования (1988-2009)*) mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini Moskvada himoya qilgan. U mazkur dissertatsiyasi avtoreferatida quyidagicha yozadi: "Afg'onistonda tinchlik o'rnatish jarayonining asosiy muammolaridan biri Afg'oniston-Pokiston qarama-qarshiliklari hali-hanuz o'ta keskinligicha qolayotganidir. Pokistonning pozitsiyasiga ko'ra, Dyurand chizig'i afg'on hukumati tomonidan tan olinishi kerak. Afg'oniston hukumati va xalqaro hamjamiyat bu muammolarni bartaraf uchun samarali strategiya ishlab chiqmagan" (Тамим, 2010, с.19).

Asli kelib chiqishi afg'onistonlik bo'lgan amerikalik diplomat va tashqi siyosat bo'yicha ekspert Zalmay Halilzod 2004-2005-yillarda AQShning Afg'onistondagi elchisi, 2018-yil sentyabridan 2021-yil oktyabrigacha

AQShning Afg'onistondagi yarashuv masalalari bo'yicha maxsus vakili sifatida faoliyat olib borgan. Z.Halilzod o'zining *"Elchi: Kobuldan Oq Uygacha, mening notinch dunyo bo'ylab sayohatim"* (*The envoy: from Kabul to the White House, my journey through a turbulent world*) nomli kitobida Afg'oniston tarixi borasida quyidagi fikr-mulohazalarini keltiradi: "Afg'oniston tarixi menga bu mamlakat buyuk ishlarni amalga oshirish salohiyatiga ega ekanligini tasdiqladi. Meni, ayniqsa, 1880-yildan 1901-yilgacha zamonaviy davlat tuzgan, "Temir amir" deb atalgan Abdurahmonxon faoliyati ancha qiziqtiradi. U qurol kuchi va qat'iyat bilan markazlashgan, vertikal tizimli davlat yaratdi, unda barcha viloyat hokimlarini tayinladi hamda Kobulning vakolatlarini kengaytirdi"(Halilzad, 2016, p.26).

XULOSA

Darhaqiqat, xorijiy olimlar Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi chegara mojarosi, ayniqsa, "Dyurand chizig'i" muammosi bo'yicha sermahsul ijodlar qilishgan. Ularning aksariyati, jumladan, Konrad Shetter, Bijan Omrani, Vyacheslav Belokreniskiy, Ruslan Sikoyev, Vladimir Moskalenko, Yuriy Gankovskiy hamda pokistonlik olimlar Azmat Hayot Xon, Ahmad Rashid, afg'onistonlik olim Hasan Kokar aynan "Dyurand chizig'i" muammosi bo'yicha qalam tebratgan olimlar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rubin B. (2002) *The Fragmentation of Afghanistan*. 2nd ed. New Haven and London: Yale University Press.
2. Barfield T. (2010) *Afghanistan: A cultural and political history*. Princeton: Princeton University Press.
3. Schetter C. (2003) *Ethnizität und ethnische Konflikte in Afghanistan*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
4. Dupree L. (1980) *Afghanistan*. New Jersey: Princeton University Press.

5. Dupree N. H. (1977) An historical guide to Afghanistan. Kabul: Afghan Air Authority, Afghan Tourist Organization.
6. Omrani B. (17 Jun 2009) The Durand line: history and problems of the Afghan-Pakistan border. Asian Affairs. Volume 40, Issue 2. Retrived from <https://doi.org/10.1080/03068370902871508>.
7. Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н. (2008) История Пакистана. XX век. М.: ИВ РАН: Крафт+.; Восточный университет.
8. Коргун В.Г. (2004) История Афганистана. XX век. М.: ИВ РАН: Крафт+.
9. Коргун В.Г. (2000) Формирование и эволюция политической системы современного Афганистана (1919-1999 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Москва.
10. Сикоев Р.Р. (2004) Талибы: религиозно-политический портрет. – М.: Институт востоковедения РАН, Издательство Крафт+.
11. Князев А.А. (2004) Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии (1990-е - начало 2000-х гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Бишкек.
12. Князев А.А. (2004) Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX — начало XXI в.). Душанбе: Дониш.
13. Паничкин Ю.Н. (2005) Образование Пакистана и пуштунский вопрос. Москва, 208 стр.; Паничкин Ю.Н. (2014) Пакистано-афганские отношения. Формирование и развитие (1947-2013 гг.). Рязанский гос. агротехнологический ун-т им. П. А. Костычева.
14. Паничкин Ю. Н. (2016) Пакистано – афганские отношения: эволюция, проблемы, решения. 1947 – 2014 гг. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора исторических наук.

15. Ганковский Ю.В. (1982) История Афганистана с древнейших времен до наших дней. – М.: Мисль.
16. Hayat Khan A. (2005) The Durand Line: its geo-strategic importance. Peshawar, University of Peshawar.
17. Rashid A (2010) Taliban: The Power of Militant Islam in Afghanistan and Beyond. London – New York, I.B. Tauris.
18. Kakar H. (2006) A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901, Brill Publishing House, The Netherlands.
19. Siddique A. (2014) The Pashtun Question: The Unresolved Key to the Future of Pakistan and Afghanistan. – London, C. Hurst & Co
20. Saikal A. (2004) Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival. New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
21. Тамим М.Э. (2010) Афганский кризис и проблемы его урегулирования (1988-2009). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва.
22. Halilzad Z. (2016) The envoy: from Kabul to the White House, my journey through a turbulent world. New York: St. Martin's Press.